

Висловлення на зразок: *Коли батя одержав від тебе [Володьки] листівку, оту, що з хвилями океану, з пальмами.. як дитина, радів; Той, кого Володька вважав батьком хрещеним, хто висунув його на керівну посаду, слухати не міг, коли заходила мова про собор* (із творів О. Т. Гончара); *Це ж який Вінкельман? – враз стрепенувся дід Утюжок, радіє, що й він може тут знадобиться. – Може, той, що в районі комендантом при фашистах був?* (П. А. Загребельний) кваліфікують як конструкції з відношенням ідентифікації. Для позначення цього явища у лінгвістичній науці широко застосовуються такі поняття: «денотативна тотожність» (Н. Д. Арутюнова, Н. Г. Горголюк), «одинична (означена) референція» (Дж. Р. Сьорл, К. С. Донелан), «ідентифікуюча (одинична) референція» (П. Ф. Стросон).

Певний час відношення ідентифікації розглядалося як семантичний різновид відношення тотожності (у широкому розумінні цього значення). У тлумачному словнику української мови (Х., 2005) наводяться такі синоніми поняття ідентифікації, як «ототожнення», «прирівнювання», «уподібнення», а у словнику української мови за редакцією І. К. Білодіда (К., 1971-1980) зазначається, що ідентифікувати – це те саме, що ототожнювати, тобто встановлювати цілковиту схожість чого-небудь, подібність одного до іншого за своєю суттю й зовнішніми ознаками та виявом [5]. Для виділення диференційних ознак цих відношень необхідно звернутися до загального поняття тотожності.

Проблема тотожності пов'язана з двома концепціями – лінгвістичною і гносеологічною (філософською). За філософською концепцією, тотожність – це відношення, в основі якого лежить уявлення чи судження про те, що таке «той самий» предмет реальності, сприйняття, думки. Основний принцип полягає в тому, що «об'єкт, який існує у певний період часу є тотожним самому собі в інший період часу» [10, с. 312], тобто незмінним у часі і просторі.

Прихильником лінгвістичної концепції був Г. Фреге, який виявив особливий інтерес до поняття тотожності у статті «Смисл і денотат» («Sinn und Bedeutung», 1957). За цією концепцією тотожність розглядається по-різному: як рефлексивне відношення між об'єктами-речами (онтологічна тотожність) чи властивостями (тотожність модусів), або як відношення (=) між знаками (іменами), які вказують на те саме позначуване.

Оскільки речення тотожності знаходяться на двох комунікативно-семантичних полюсах [9], то речення на зразок: *Мовознавство – це лінгвістика* (мовознавство = лінгвістика) кваліфікують як конструкції з відношенням тотожності, а речення *Мовознавство – це лінгвістика, а не літературознавство* – як конструкції з відношенням ідентифікації.

На одному полюсі знаходяться речення, показник тотожності («зв'язка» тотожності) яких перебуває в комунікативному фокусі, тобто у таких реченнях власне тотожності основні члени – тема і рема – не несуть нової інформації, новим є лише це відношення. Показник тотожності акцентно і лінійно виділений. Важливою умовою реалізації є семантична і комунікативна рівноправність компонентів (термів X і Y). Схематично це виглядає так: $X \in Y; X=Y (a \neq)$.

На іншому ж полюсі знаходяться речення, показник тотожності яких виступає у нульовій формі, оскільки в комунікативному фокусі перебуває один із об'єктних компонентів $X \in Y (a \neq Z)$, тобто необхідний об'єкт є тотожним якомусь із ряду подібних, але невідомо, якому саме.

У речення тотожності (у широкому розумінні цього значення) обидва компонента належать до конкретного об'єкта, тому вони референтні. Схематично це можна подати так: $X \in Y$. Метою таких висловлень є вказівка на те, що ці іменні показники стосуються одного й того ж об'єкта (відношення власне тотожності – $X \in Y; X=Y (a \neq)$) або виділення певного об'єкта з ряду подібних (відношення ідентифікації – $X \in Y (a \neq Z)$).

Основним завданням статті є окреслення диференційних ознак висловлень із відношенням ідентифікації та з відношенням власне тотожності.

Для уточнення відмінних рис відношення ідентифікації та тотожності наведемо порівняльну схему:

ТОТОЖНІСТЬ
 $X \in Y$

l

m

ВЛАСНЕ ТОТОЖНІСТЬ

ІДЕНТИФІКАЦІЯ

$X \in Y; X=Y (a \neq)$

схема

$X \in Y (a \neq Z)$

у комунікативному фокусі: *Тулій – це Цицерон* (оскільки комунікантам відомі і тема і рема, то новим є саме це відношення, а зв'язка знаходиться в комунікативному фокусі).

зв'язка

у нульовій формі: *Цицерон – Тулій* (невідоме осмислюється через відоме).

немає, один об'єкт: <i>Павло – це Савл.</i>	альтернатива	необхідна, оскільки об'єкт вибирається із ряду подібних: <i>Яке вікно, який балкон? Може, отой, де чісь вудки стирчать?</i>
уподібнення, прирівнювання: <i>Гелікоптер – це вертоліт.</i>	суть	впізнання, виділення: <i>Нарешті <u>пригадав</u>: це той посполитий, що торік утік з Полтавщини.</i>
рівноправні: <i>Мій вчитель математики і Андрій Петрович – це одна і та ж особа.</i>	терми	нерівноправні: <i>Проси це! – казав Гаврило, одбираючи випрохані гроші. – Біжи он за <u>тією панєю</u>, що на голові пір'ячко теліпається.</i>
можлива, оскільки основні члени (тема і рема) не несуть нової інформації, новим є лише це відношення: <i>Мовознавство – лінгвістика = Лінгвістика – мовознавство.</i>	перестановка термів	неможлива, тому що невідоме осмислюється через відоме: <i>Лінгвістика – це мовознавство (коли невідомо, що таке лінгвістика).</i>
будь-яка особа або предмет, задіяний у мовленнєвій ситуації, напр.: <i>Хто сьогодні на силосі вилами орудує – тому шана й хвала за трудові мозолі...</i> (мовець не виділяє певну особу, повідомлення стосується того (або тих), хто працює на силосі).	актант	певна (конкретна) особа (предмет) зі специфічними, властивими тільки їй ознаками, напр.: <i>Він [Платон] до Наталки поїхав, – уточнив Васько, – до <u>тієї, що на карточці</u>...</i> (серед усіх відомих Платону дівчат з іменем Наталка мовець має на увазі лише ту, що на карточці).
позачасові: <i>Хто здатен був зрадити, той сюди не потрапив.</i>	час	різничасові, об'єкт порівнюється з відомим (раніше): <i>Навколо купи мертвих, а між ними, певно, і Василь. Той, який колись найбільше пестив Володьку, той, який колись, коли Володькові вдарив кінь у око, казав: «Ну, все було б добре, тільки кепсько, що так знівечило нашого Володика».</i>
1) дейксис (займенники <i>той, той же, цей, той же самий</i>): <i>Зевс – це те ж. саме, що Юпітер;</i> 2) предикати (ідентичний, тотожний, один і той же): <i>Коріум і дерма – це одне і те ж.</i>	засоби вираження	1) речення ототожнення, у яких ідентифікація виведена в рему: <i>Купив квіти. <u>Михайло</u>;</i> 2) об'єднання дейксису і дескриптивних предикатів, (ідентифікуюча дескрипція): <i>Купив би їй Данило жовтого портфеля, як у <u>того чоловіка, що приїздив торік вчити чабанів стригти овець</u>;</i> 3) дієслово <i>впізнати</i> : <i>Станішевський <u>пізнав</u> у ньому того самого парубка, який кинув йому межі очі цукерки, і оскаженило потяг його канчуком раз і вдруге.</i>

Якщо в попередній граматичній традиції (Н. Д. Арутюнова) поняття «тотожність» і «ідентифікація» кваліфікувалися як тотожність у широкому розумінні цього значення, то на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки окреслилися обставини, що підтверджують необхідність їх розмежування.

На відміну від відношення тотожності сутність відношення ідентифікації полягає в тому, що мовець повідомляє слухачу про можливість зміни висловлення *X*, референт якого є йому ще невідомим (принаймні так вважає мовець) на висловлення *У*, референт якого передбачається відомим; у подальшому ці висловлення можуть бути використані для позначення одного і того ж об'єкта [4].

Відношення ідентифікації реалізується за такими принципами (аксіомами) [7]:

1. Принцип існування: повинно існувати те, до чого звернена референція.
2. Принцип тотожності полягає в істинності предиката. Якщо предикат є істинним відносно деякого об'єкта, то він є істинним і для будь-якого об'єкта, тотожного відомому, не залежно від того, які засоби вираження використані для референції цього об'єкта.

3. Принцип ідентифікації. Якщо мовець здійснює референцію об'єкта, то він ідентифікує або, за потребою, здатен ідентифікувати цей об'єкт слухачу, виділивши його серед усіх інших об'єктів.

У реченні: *Крім Баглая – молодшого, є ще Баглай – старший, що за свій темперамент та задиркуватість раніше був знаний на селищах як Іван – дикий, Іван – рудий, а з певного часу відомий більше як «отой Баглай, що в Індії», або просто Віруньчин Іван* (О. Т. Гончар) відомо, що існують кілька чоловіків із прізвищем Баглай (принцип 1 і 3), однак мовець має на увазі лише того Баглая, що перебуває в Індії (принцип 2).

Отже, поняття відношення ідентифікації включає, як істотний елемент, припущення мовця про наявність у слухача ідентифікуючого знання, а саме: існуючий об'єкт виділений серед інших за певними ознаками. Мовець апелює до відповідної частини ідентифікуючого знання слухача для того, щоб допомогти визначити, якому з об'єктів належить у цьому висловленні інформація [6]. Тому основною ознакою досліджуваних речень із відношенням ідентифікації є комунікативна нерівноцінність двох висловлень, які привірюються, оскільки невідоме встановлюється через відоме.

У мовознавчій науці чітко окреслено три ступені формування «ідентифікуючого знання», що відповідають трьом етапам пізнання предметів [1]:

1. Вичленовування. Для ідентифікуючих назв характерні риси універсалізму у виборі номінатів. Ідентифікуючі значення автономні, взаємозалежні. На цій стадії виділяються певні відношення:

– партитивні, тобто відношення цілого і його частин: *На прохання Левер'є астроном Іоган Галлі пильно спостерігав той сектор неба, на який йому вказав математик* (Г. В. Железняк);

– координаційні, коли ієрархія орієнтована не на ціле, а на основний елемент: *Дівчата – горожанки, особливо ті, що з фіолетовими віями, стрижені під лобуря, позиркували на Єльчині босоніжки критично, принаймні так їй здавалося, але помічала вона й інше, оті зблискітки жіночої заздрості в очах, коли горожанки окидали Єльчину тонкостанну постать, гордовиту шию, смагле, самим сонцем мальоване лице!..* (О. Т. Гончар);

– посесивні, що вказують на приналежність:

Годвінсон (до Едіти):

*– Я жалкую, що покарав Господь
побожну матір нечестивим сином,
але вже я не можу зоставатись*

в тім домі, де господарем ваш син (Леся Українка);

– локальні, які характеризують предмет за його просторовим положенням: *Про домову книгу знов було кинуте слово. Це на Заціплянці, де всі свої, то поки що не чіпляються, а он у тих квартирах, що на проспекті, спробував би хто переночувати без паспорта – одразу ж і виглядай дільничного з двірником, прийдуть, поцікавляться...* (О. Т. Гончар).

2. Ототожнення, тобто встановлення ідентичності предмета самому собі: *Той, кого Володька вважав батьком хрещеним, хто висунув його на керівну посаду, слухати не міг, коли заходила мова про собор; Адже людина доти й людина, допоки не втратила здатність бачити, крім потворностей життя, і його красу. Той, хто бачить це, може, не так мучитиме себе, гірко питаючись, хто я і навіщо, звідки й куди?* (О. Т. Гончар).

3. Класифікація, тобто зведення предметів у класи більшого або меншого обсягу, проведення меж референції назви: *Дашенька перейняла від батька залюбленість у безмовний тваринний світ і тому серед майбутніх зоотехніків у академії була одною з тих небагатьох, хто вибрав собі фах за покликанням, хоч ніхто її і не вірив так само, як ніхто не вірив поперед у Веселярську* (П. А. Загребельний).

Відношення ідентифікації відбувається за двох умов: наміру ідентифікувати одиничний предмет і здатності це здійснити (завершена чи успішна референція) [7]. При успішній референції об'єкт не може бути однозначно визначеним для слухача, хоча мовець здатен зробити необхідні уточнення за вимогою. Наприклад, у висловленні на зразок: *Чоловік, що напав на мене, був одягнений у джинсовий костюм темно-синього кольору* (розмовне мовлення) неможливо відразу ідентифікувати злочинця, необхідно ще, крім одягу, визначити такі ознаки, як зовнішність, зріст, індивідуальні прикмети (татування, шрами). Завершена ж референція – це така, за якої об'єкт недвозначно ідентифікується для слухача, напр.:

– *Схаменися, Томашику. Час спати, – умовляє його стара, – вдосвіта треба ж вставати: не виспимось.*

– *Виспимось, – бадьоро відповідає Томаш. – От тільки трішечки засплю. Чим я не мірошинок! Домелю!*

Ще й, як той Антін, поховаю Мертвяка з усіма панамі.

– *Який Антін? – питає стара.*

– *А той, що рибалка розказував* (З. М. Тулуб).

Для виділення об'єкта слухачем необхідно, щоб:

– висловлення містило предикати, справедливі лише для одного об'єкта;

– висловлення разом із контекстом використано з метою наголошення на цьому об'єкті;

– висловлення об'єднало дійктичні показники і дескриптивні терми. Наприклад, у реченні *Це, мабуть, той, що по радіо Тоню вітав, – приколисуючи дитину, сказала Корнієва молодиця і потім звернулась до льотчика: – Ціла ж тут історія в нас, Петре...* (О. Т. Гончар) відношення ідентифікації реалізується через використання не лише вказівного займенника *той* («дейктичного показника»), а й ідентифікуючої видільної дескрипції – «дескриптивного терму» (*по радіо Тоню вітав*).

Речення з відношенням ідентифікації можуть встановлювати:

– тотожність назв щодо денотата: *Моноцикл – одноколісний велосипед; Деметра – Цереря* (зі словника);

– тотожність денотата (об'єкта) самому собі. Акт ідентифікації встановлює тотожність об'єкта самому собі шляхом зіставлення ознак, фактів, названих у безпосередньому спостереженні або відомими з фонду знань: *До Мар'яни, он той, що перекопує, значить, свою четвертинку, – повів очима в бік молодиці* (М. Стельмах);

– тотожність назв щодо позначеного ними поняття: *Сема – семантичний множник* (зі словника);

– тотожність понять: *Епістемологія – те саме, що й гносеологія* (зі словника) [2, с. 306-307].

Формою реалізації висловлень, побудованих за моделлю $X \in U$ може бути синтаксична одиниця: проста і складна, зокрема К. Берка виділяє два типи речень [3]:

1) тип, що будується двома власними назвами (*Павло є Савл*);

2) тип, що будується за допомогою власної назви і дескрипції (*Берклі – родоначальник англійського суб'єктивного ідеалізму*).

Однак, залежно від змісту повідомлення (того, що саме хоче сказати мовець), ці два типи речень можуть позначати як відношення ідентифікації, так і відношення власне тотожності. Наприклад, у реченні *Павло є Савл* «мова йде про тотожність різних виразів щодо одного й того ж предмета об'єктивної дійсності, який лише позначений різним чином» [3, с. 171], тому їх кваліфікують як конструкції з відношенням тотожності. А у реченні *Павло є Савл* конкретний суб'єкт виділяється серед йому подібних (наприклад, серед усіх осіб чоловічої статі з ім'ям Павло мовець має на увазі лише Савла, а не будь-кого іншого), тому такі конструкції називають реченнями з відношенням ідентифікації.

При використанні речень із відношенням власне ідентифікації об'єкт, актуалізований у попередньому тексті або ситуації, є тотожним одному з більшості об'єктів, що входять в поле зору мовця й адресата, однак адресат не знає, кому саме. Вказівка на цей об'єкт і становить мету висловлень із відношенням ідентифікації. Ознакою речень із відношенням ідентифікації є неоднорідність, нерівноправність складових компонентів: 1-й компонент (тема – *X*) позначає частковий аспект об'єкта (просторово-часовий або атрибутивний), 2-й компонент (рема – *Y*) стосується постійного, незмінного. У реченнях ідентифікації ідентифікуючий концепт обирається із низки альтернативних (будь-яка інформація передбачає можливість того чи іншого, тобто альтернативи), напр.: *Котрий із них брат? Чи отой, що сидить, стулившись, і, притримуючи ліву руку, хитасться, як завідна лялька, чи отой, що витягнувся під марлею, як мертвяк?* (Г. М. Тютюнник).

Отже, речення з відношенням ідентифікації близькі до речень із відношенням тотожності: обидва компонента належать до конкретного об'єкта. Однак метою висловлень із відношенням тотожності є вказівка на те, що ці іменні показники стосуються одного й того ж об'єкта, а виділення певного об'єкта з ряду подібних є ознакою відношення ідентифікації.

Література

1. Арутюнова Н. Д. К проблеме функциональных типов лексического значения // Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – С. 156-249.
2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы. – М.: Наука, 1976. – 383 с.
3. Берка К. Функция глагола *быть* с точки зрения современной формальной логики. «Логико-грамматические очерки». – М., 1961.
4. Вайс Д. Высказывание тождества в русском языке: опыт их ограничения от высказываний других типов // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 15. – М.: Прогресс, 1985. – С. 434-463.
5. Словник української мови: В 11-ти т. – К.: Наук. думка, 1971-1980.
6. Стросон П. Ф. Идентифицирующая референция и истинное значение // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 13. – М.: Прогресс, 1982. – С. 109-133.
7. Сьюэл Дж. Р. Референция как речевой акт // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 13. – М.: Прогресс, 1982. – С. 179-202.
8. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
9. Шатуновский И. Б. Тождество и его виды // Тождество и подобие. Сравнение и идентификация / Под ред. Н. Д. Арутюновой. – М., 1990. – С. 52-67.
10. Юм Д. Трактат о человеческой природе // Сочинения в 2-х т. – Т. I. – М., 1965.

Маркина М. Г.

О ФУНКЦИОНАЛЬНОМ ОПРЕДЕЛЕНИИ ПЕРЕВОДА, ИЛИ ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДА В СВЕТЕ РЕГУЛЯТИВНОСТИ ЯЗЫКА

Перевод – явление настолько сложное и разноплановое, что практически невозможно (да и не нужно!) дать такое определение этому процессу, которое стало бы своеобразным симбиозом всех тех предложенных на данное время дефиниций и которое удовлетворило бы исследователей разных наук, разных областей знания. Отдельные аспекты столь многогранного явления являются предметом многих наук. Следствием чего и является существование многочисленных формулировок, трактовок этой особого рода человеческой деятельности, объясняющих перевод исходя из положений, методологии *своей* науки.

Неоспоримым является тот факт, что перевод может, а главное, должен изучаться в рамках науки о языке. В работах многих исследователей отмечается, что «лингвистика заложила основы теории перевода, внесла «порядок и метод» в изучение переводческих проблем, установила границы между лингвистическими и экстралингвистическими аспектами перевода и, наконец, предложила довольно точные рабочие понятия и термины, весьма успешно используемые представителями самых разных наук при исследовании процесса перевода» [8]. Именно лингвистические исследования внесли основной вклад в изучение проблем перевода. При этом в рамках лингвистической теории перевода заметно существование разнообразных теоретических концепций и методов исследования, где господствующая роль отводится коммуникативному принципу, то есть исследованию перевода в рамках коммуникативной парадигмы. Здесь стоит назвать имена столь выдающихся ученых, как В. Н. Комиссаров [5; 6; 7], Л. С. Бархударов [1], А. Д. Швейцер [13], Т. А. Казакова [4] и др. Согласно коммуникативному принципу перевод понимается как акт межъязыковой коммуникации, при котором на другом языке создается текст, предназначенный для полноценной замены оригинала в качестве коммуникативно равноценного последнему. Данный подход, как представляется, не является единственно возможным и единственно верным, поскольку оставляет ряд вопросов, особенно связанных с переводом поэтических текстов, открытыми и нерешенными.

В данном случае возникает необходимость поиска иных концептуальных оснований теории перевода. Одной из таковых, способной приблизиться к сущности перевода, на наш взгляд, может стать методология функциональной лингвистики как одной из активно развивающихся парадигм современного языкознания. Опираясь на теоретические выводы, сделанные в рамках данной парадигмы, возможно по-иному взглянуть на проблему перевода, снять ряд нерешенных вопросов и противоречий, в том числе связанных с поэтическим переводом.